

ГЕНДЕРНІ ДОСЛІДЖЕННЯ: АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Інна БЕЖАН-ВОЛК

За останнє десятиліття ХХ ст. і початку ХХІ ст. у всій світовій науці стає все більш очевидним, що гендерна складова, яка існувала і усвідомлювалася раніше у вигляді вторинного параметру традиційних соціальних розгалужень і вимірів, нині претендує на статус виміру найголовнішого і фундаментального. У зв'язку з цим будь-який дослідницький і педагогічний вимір ставить перед сучасними вченими, особливо етнографами та етнологами, непросто завдання вибору із численних якщо не традицій, то способів і моделей теоретизування, щоб аргументувати свої концепції в межах якої теорії вони будуються, на яких кількісних і якісних методах базуються, характеризуючи методологічний плюралізм, акцентуючи додатковість підходів у реалізації пізнавальних завдань гуманітарних досліджень. Таким чином, під впливом постемпіризму, особливо в соціально-гуманітарних науках, виникли нові підходи, в яких домінуюча роль у визначенні норм наукового дослідження і педагогічного розуміння приписується моделям теоретичного і педагогічного тлумачення (2).

Сучасний рівень розвитку гендерних досліджень у світовій практиці дозволяє говорити про гендерний підхід як особливий теоретичний і практичний напрямок, який орієнтує на формування і утвердження політики рівних, незалежних від статі можливостей самореалізації людини в різних галузях соціальної практики. Гендерний підхід (і це особливо видно на соціальній політиці Республіки Молдова та незалежної України) дає реальний шанс оцінити наслідки функціонування і розвитку патріархальної культури, виміряти існуючу систему соціальної диференціації і нерівності за ознаками людської статі (3).

З цією метою і в структурі змісту наукової вищої освіти повинні відображатися актуальні проблеми і тенденції сучасного суспільного і наукового буття, а гендерний аспект соціальних практик більшою мірою акумулює у собі вищезазвані проблеми. Гендерні знання повинні стати необхідністю в учбовому та

науковому процесі, основним напрямком у діяльності вчених та викладачів системи наукової і професійної освіти. Це особливо важливо, оскільки зміст поняття "гендер" базується на ідеї соціального моделювання чи конструювання сучасної людини (на відміну від сексуальної статі, яка закладається генетично). Соціальна стать вибудовується соціальною практикою, тому що в суспільстві завжди є можливість виконання певних ролей в залежності від сексуальної статі індивіда і, відповідно, виникає жорсткий ряд уявлень про те, що є "чоловіче" і що є "жіноче" в сучасній громаді. Таким чином, стать — в тому значенні, як ми його сприймаємо і що чекаємо від людини, класифікуючи його за статтю, виступає соціальним конструктом.

Доказом того, що гендер — це соціальний конструкт, а не природна даність, свідчать результати наукових досліджень антропологів, які у різноманітних культурах багатьох народів віднайшли певні відтінки у "сценаріях" жіночих і чоловічих ролей (4). Таким чином, послідовно виходимо з того, що гендер — це сукупність соціальних репрезентацій, а не природою закріплена даність, тобто властивість. Гендер — це культурна маска статі, це те, що прийнято думати про жіноче і чоловіче в певній громаді та в межах її соціально-культурних уявлень. Це підтверджують і найновіші дослідження вчених-етнографів Республіки Молдова і України.

На думку вчених стать — це сучасна людина. Народившись, індивід тієї чи іншої сексуальної статі, потрапляє в обширні жорсткі рамки культурних приписів, у які його втискує суспільство через посередництво гендерних технологій, які здійснюються інститутами громадської думки, сімейного і публічного виховання, моралі, етики, освіти, масової культури (нині дуже поширеної в усіх країнах світу) заборон, заохочень, підбадьорень та ін.

У цьому контексті соціальний лад майбутнього мусить ґрунтуватися на принципах гендерної рівності статей, а перехід до неї можливий за умови гендерного виміру в сус-

пильній свідомості через освіту і постійне виховання. Стратегічною метою даного виміру виступає вимір культури взаємодії статей. Це означає привнесення в ідеологію суспільства і держави таких високих цінностей, як миролюбство, толерантність, що вибудовані на прийнятті інакомислення, а в свою чергу, утворені на довірі та розвитку, на принципах солідарності. Тактичним завданням вирішення цих проблем виступає просування всебічних знань про гендер і гендерні технології у зміст учбового і наукового процесів, починаючи з періоду дошкільного віку і по всіх сходинках отримання професійної та культурної освіти.

Концептуальною базою програм дослідження і викладання гендерної проблематики стає актуалізація двох основних методологічних принципів гендерної теорії.

Перший: відмінність між теоріями гендеру і теоріями сексуальних ознак.

Другий: різниця між гендерними і феміністичними дослідженнями.

Перший етап відмінностей артикулюється у 80-ті рр. ХХ століття як різниця між англо-американськими теоретиками гендеру і європейськими теоретиками сексуальних різниць.

Другий етап відмінностей — це методологія гендерних досліджень, які випливають із принципу симетричного конструювання жіночої і чоловічої частки в культурі, вимагаючи такої самої симетрії і для соціальних наук, а феміністські дослідження обстоюють гендерну асиметрію і маскуліну домінацію в культурі. Принципами феміністської методології в соціальних науках виступає:

- критика маскуліної домінації;
- розвиток жіночої ідентичності та суб'єктивності і її відмінності від чоловічої;
- дискурсивні трансформації соціальних знань в цілому з точки зору феміністської перспективи.

На думку багатьох дослідників (і це добре видно із сучасних досліджень етнологів і етнографів Республіки Молдова та України), доміністська методологія акцентує гендерну нерівність і домінацію, яка надзвичайно ефективна для пострадянських соціальних наук при аналізі нових форм політичної, соціальної та економічної нерівності, і яка не може бути розтлумачена в термінах гендерної симетрії (2).

Світова наукова і політична література аргументує, що феміністична теорія залишається фрагментарною, недосконалою і незавершеною і була створена та розширена через зіткнення з численним рядом різноманітних концепцій, відкидає ті чи інші теорії і потребує розуміння сили всіх теорій, і що стає (виступає) викликом для нового покоління жінок і чоловіків. Дослідникам і вченим-етнологам необхідно нині добре знати нову етнологію статі і пояснення соціальних відмінностей, які характеризуються в цілому як прогресивна концепція і обґрунтовано критикують теорію біотермінізму в засвоєнні статевої ролі і тлумачення соціальної різниці між жінками і чоловіками. Ця теорія справедливо загострює проблему соціальної нерівності статей, але не потрібно переоцінювати роль соціальних сподівань у процесі освоєння статевої ролі, хоч і вони складають значну частку у процесі статевої соціалізації. Велике значення має й сама активність індивіда, його особисті мотиви, цілі, нахили та уявлення. Соціальні цінності, які сприймає індивід, це процес активний, коли він може варіювати свою стандартну роль, яка суттєво віддунується на статеворулевій поведінці людини (3).

Теоретичним принципом пропонованої статті виступають погляди автора стосовно концепції соціогендера на селі, особливо Республіки Молдова і частково України, спроба вперше наблизити і співставити теоретичні і методологічні концепції, які сталися в сучасній науці про гендер з урахуванням сільського способу життя і з національно-традиційним мірилом змін, що нині відбуваються в середовищі землеробів.

Нині, в ХХІ столітті, стало необхідністю дослідити динамічні процеси взаємодії жінок і чоловіків у сільській громаді чи спільності, простежити за еволюцією соціогендерних стосунків з урахуванням впливу особливостей статі на жіночу і чоловічу поведінку та свідомість.

Міждисциплінарний підхід до аналізу процесів і явищ у способі життя сільського населення. Використовуючи підходи соціології, етнології, етнографії соціальної психології, соціально-гендерної конструкції та соціолінгвістики можна точно визначити соціально-психологічні і культурні спільності та відмінності між сільськими жінками і чоловіками.

Детальне вивчення поняття гендера, на наш погляд, розпочинається із самооцінки. Аналіз відповідей на питання: “Як Ви себе оцінюєте?” — 52 % жінок відповідали: добрими, красивими, терпеливими, трудолюбивими, але нещасливими; 36 % чоловіків відповіли, що вони: трудолюбиві, врівноважені, красиві, а 21 % жінок і 32 % чоловіків відповіли, що вони амбіційні і нерівноважені. Кожен третій респондент погано знає себе, своїх дружину чи чоловіка, а на підтвердження експерта відзначають, що якраз у кожній третій сільській сім’ї простежується високий рівень насильства.

У цьому зв’язку необхідно відзначити, що поняття — щастя — для більшості соціальних агентів означає благополуччя сім’ї і здоров’я кожного з членів сім’ї. Для 52 % заміжніх жінок — щастя — це любов і повага чоловіка, а для 48 % одружених чоловіків щастя — це красива, трудолюбива і мудра дружина.

Аналіз ланцюга соціальних індикаторів у контексті — наскільки знаємо себе і один одного, як ціннісні орієнтири превалюють у взаєминах статі — показує ступінь відмінностей між жінкою і чоловіком.

Внаслідок соціологічних досліджень, соціального моделювання та контемі-аналізу науково обґрунтованої тези, що сільські жінки змінюються активніше, намагаються самоствердитися на роботі і в сім’ї, а чоловіки більш пасивні, в основному зберігають попередню думку про себе, змінюються повільніше. На питання, які риси характеру прикрашають жінок і чоловіків сьогодні, в XXI столітті, і що виступає індивідуальною ознакою їхньої поведінки, — відповіді розподілилися таким чином:

- трудолюбивість і терпіння — для 65 % жінок і 93 % для чоловіків;
- скромність і нерішучість — для 58 % жінок;
- пасивність і індиферентність — для 41 % чоловіків.

Певне стереотипне мислення і поведінка сільської статі (і про це свідчить чимало обстежень у Республіці Молдова та в Україні) базується на сімейних звичаях, обрядах і традиціях, у народній творчості (особливо в соціально-побутових піснях, переказах, анекдотах, прислів’ях та приказках). Соціолінгвістичний

аналіз вербальної спільності обох статей науково аргументує тезу, що, незважаючи на те, що жінки більше розмовляють і комунікабельніші і що у них краще розвинений вербальний інтелект, чоловіки займають більше “ефірного часу”, ніж жінки, тому що традиційний суб’єктивний фактор патріархального обрамлення (жінкам негоже багато говорити), виступає традиційно визначальним і стосується гендерного мислення і поведінки.

На основі схожості і різниці між статтями та за якісними і кількісними особливостями змодельовані наступні гендерні стереотипи: активно-позитивний, традиційно-позитивний, активно-негативний, пасивно індиферентний.

Методом описування і аналізом лексичних понять розмовної мови були виявлені такі головні гендерні конструкти: традиційно-мовний, традиційно-родичанський, традиційно-патріархальний, сучасно-наслідуваний.

Дедуктивний системний аналіз допоміг аргументувати висновки — в способі життя сільського населення яскраво простежуються тенденції до видозмін тривких сільських моделей гендерного мислення і поведінки у взаєминах статей — основою цих процесів є:

- вибір критеріїв кожного “бути щасливим” (“a fi norlcos”);
- роль домашнього виховання (“Cei sapte ani de acasa”);
- школа батьків, бабусь та дідусів, інститут сусідів (“schkola bunicilor”, institutul vecinilor”);
- вплив курсу державної соціальної політики і освіти, створення соціального механізму застосування гендерної політики.

Сучасне суспільство, яке видозмінюється в цілому і село зокрема переконують в необхідності створити Міжнародну Програму в галузі гендерної політики, здійснюючи гендерну експертизу на всіх рівнях і в усіх сферах діяльності, відкрити нову міждисциплінарну галузь науки та освіти — гендерологію.

м. Кишинів, Молдова

1. Внедрение гендерных курсов в систему среднего образования. — Иваново, 2000.
2. Гендерные исследования: феминистская методология в социальных науках (научные материалы 2-й Международной Летней Школы по гендерным исследованиям). — Форос—Россия, 1998.
3. Гендерная и феминистская методология в постсоветских социальных науках: перспективы развития. — М., 2001.

4. Этнические стереотипы мужского и женского поведения. — Санкт-Петербург, 1991.
5. Стереотипы и динамика мышления. — Минск, 1993.
6. Гендерные проблемы в этнографии. Сб. — М., 1998.
7. Гендерные исследования. — М., 1999—2000. — № 1—6.
8. СОЦИС, 1998, № 3/4; 2000, № 11; 2002, № 1.

9. Український гуманітарний огляд. — К.: Критика, Товариство дослідників Центрально-Східної Європи, 2002. — № 6—8.
10. Народна творчість та етнографія / Україна. — № 5—6, 2004.

Переклад з молдавської, 2005.

In today's world folkloristic the gender studies become more and more an independent branch compare to the past when it was used mainly as a secondary, helping area of studies. Gender approach gives a chance to appraise the results of the patriarch culture. Gender aspect is based on the practice of social "modeling" of the contemporary humans. Gender as a social construction is our main approach.

We are trying to look at the social gender structure of the contemporary Ukrainian and Moldavian villages. At the beginning of the 21st Century it is very important to use an interdisciplinary approach to the research of the male-female relations in the historical dynamics in agricultural communities. There are some factors which influence a change of the gender understanding and stereotypes. These active changes tell about the necessity to create an International Program in gender study.

УКРАЇНСЬКИЙ ФОЛЬКЛОРИСТ І ЕТНОГРАФ ВАСИЛЬ БАБЕНКО

Фаріда АХАТОВА

Творчий портрет Василя Яковича Бабенка напередодні його 55-річчя малювати напрочуд легко, бо він товариська, доброзичлива, відкритої душі людина, і важко: всі сторони його багатогранної творчої діяльності важливі, органічно доповнюють одна одну, виявляються у різні часи у нових ракурсах.

Творчий шлях В. Бабенко розпочав як піонервожатий Спартакської середньої школи Єрмекеївського району Республіки Башкортостан. І дотепер його очі, як і багато років тому, світяться завзяттям; він завжди енергійний, сповнений ідей, сміливих фантазій, які допомагають йому розв'язувати найскладніші життєві проблеми.

Василь Якович пишається рідною Єрмекеївською землею, яка кілька століть тому дала притулок його предкам — українським переселенцям з Чернігівської губернії — і стала для них новою батьківщиною. Він народився у наймальовничішому селі Верхній Кульчум 20 червня 1950 року дев'ятою дитиною в родині, тут він навчався та працював у школі. Він і нині підтримує дружні стосунки із керівництвом району та його мешканцями. Любов'ю до рідного краю перейнята книга, підготовлена колективом авторів з ініціативи та під його керівництвом — "Земля Єрмекеєв-

ская" (Уфа, 2001), що стала унікальним навчальним посібником з історії регіону.

Перші наукові праці В. Бабенка були написані ще рукою студента Башкирського державного університету, потім аспіранта та наукового співробітника Інституту історії, мови та літератури Башкирського філіалу Академії наук СРСР, нарешті, зрілого вченого-етнолога, етнографа, історика, фольклориста, музеєзнавця. Сьогодні В. Бабенко — автор понад 150 наукових праць, опублікованих у престижних виданнях Москви, Уфи, Санкт-Петербурга, Києва, Германії, Фінляндії і навіть Китаю.

Василь Якович належить до числа найталановитіших учнів члена-кореспондента РАН, академіка Академії наук Республіки Башкортостан, доктора історичних наук, професора Раїля Гумеровича Кузеєва, до плеяди тих вчених, які, творчо розвиваючи ідеї свого вчителя, висували та обґрунтовували нові оригінальні гіпотези.

Разом з Р. Кузеєвим В. Бабенко розробив теорію малих етнічних груп як підрозділів етносу, ввів у науку поняття "мала етнічна група", під якою слід розуміти порівняно малочисельні (до 100 тис.) етнічні спільноти, що живуть у територіальному та господарському відриві від основного масиву материнського